

Gürcüler'in Ermeni, Alan, Sabir, Laz ve Kıpçaklar'dan oluşan 40.000 kişilik bir ordu meydana getirdiklerini haber aldı. İki ordu Betak gölü civarında karşılaştığında Kıpçaklar ordudan ayrıldı ve yapılan muharebede Celâleddin Gürcüler'le müttefiklerini ağır hezimete uğrattı.

Celâleddin 1224'te Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'ın hâkimiyetinde bulunan Hûzistan'a gitti ve kışı orada geçirdi. Halifelik arazisine karşı genel bir saldırıya geçmeye kararlı görünen Celâleddin bir öncü birliği yolladı. Bu birlik halifeye bağlı kuvvetleri bozguna uğrattı ve Ziyâ-ülmülk'ü halifeye elçi olarak gönderdi. Elçi halifeden Hârizmşahlar'a yardımcı olmasını istediye de Celâleddin'in niyetlerini bilen halife bunu reddetti. Bundan sonra harekete geçen Celâleddin önce Tuster sehrini kuşattı. Sonra Basra'ya indi, şehir kuşatıldı fakat alınamadı. Celâleddin Bağdat yakınlarındaki Dakûkâ'yı ele geçirdikten sonra Bevâzîc şehrine geldi ve burayı da teslim aldı. Bu sırada Halife Nâsır-Lidînillâh Celâleddin'i Irak'tan atmak için Kuş Timur kumandasında 20.000 kişiden oluşan bir ordu hazırladı. Yapılan savaşta Celâleddin Kuş Timur'un ordusunu hezimete uğratıp Bağdat civarına kadar takip etti.

Bu sırada Artukoğulları Selçuklu tâbiyetinden çıkarak Mısır Eyyübî hükümdarına bağlanmışlardı. Meyyâfârikîn (Silvan) hâkimi el-Melikü'l-Eşref Mûsâ'nın da Selçuklular'la münasebeti bozulmuştu. Bununla beraber I. Alâeddin Keykubad, Celâleddin Hârizmşah'ın Anadolu Selçuklu Devleti için bir tehlike olduğunu görüyor ve Eyyübîler'le dostça ilişki kurmaya çalışıyordu.

1225 Temmuzunda Azerbaycan'ın önemli şehirlerinden Merâğa'yı zapteden Celâleddin ile I. Alâeddin Keykubad Moğol tehlikesine karşı dostane münasebetler tesis etmek için gayret sarfettiler ve birbirlerine mektup gönderdiler (Turan, s. 82-101; mektupların metni için bk. ek, s. 93-105).

Celâleddin, 1226'daki Gürcistan seferinden sonra ganimetleri Ahlat civarında Hâcib Ali tarafından elinden alınınca Ahlat'ı kuşattı, fakat başarılı olamayarak Tuğtab'a döndü. Tuğtab'da iken I. Alâeddin Keykubad ile münasebetleri gerginleşti. Alâeddin Keykubad Celâleddin'in Moğollar'a karşı koyamayacağını anlayınca çekingen bir politika takip etmeye başladı. Bunun üzerine Celâleddin

Anadolu Selçuklu Devleti'ni ortadan kaldırıp Anadolu'yu ele geçirmek maksadıyla önce Ahlat'ı zaptetti (Nisan 1230). Alâeddin ise Celâleddin'in Tiflis'in fetminden vazgeçmesini ve Moğollar'la anlaşmasını tavsiye eden bir mektup gönderdi, aksi takdirde ona karşı cephe alacağını bildirdi. Celâleddin bu tavsiyeleri dinlemediği gibi Alâeddin'in elçisini de alıkoymdu.

Diğer taraftan Alâeddin Keykubad Eyyübîler'le anlaşarak Celâleddin'i Doğu Anadolu'dan çıkarmaya karar verdi. Alâeddin ve el-Melikü'l-Eşref'in hazırlık yaptığını öğrenen Celâleddin Erzurum'dan Sivas'a doğru yola çıktı. İki ordu Yassı Çimen mevkiinde karşılaştı (Ağustos 1230). Şiddetli mücadele sürerken Celâleddin düşman ordusunun sayıca üstünlüğünden dolayı savaş alanını terketti. Neticede Hârizmliler büyük kayıplar verdiler, Celâleddin'in değerli eşyası ile haziyesi de Selçuklular'ın eline geçti.

Celâleddin Moğollar'ın kendisini takibe çıktıklarını duyunca Gence'ye gitti, ancak orada kalmayı uygun bulmayarak el-Cezîre'ye inmeye karar verdi. Aras-Eleşkirt-Malazgirt-Hani yolunu takip ederek Âmid önüne geldi (1231). Moğollar ise Bargiri-Ahlat yolundan inerek bir gece sabaha karşı Dicle Köprüsü kenarında Celâleddin'e baskın yaptılar. Celâleddin'in bütün maiyeti öldürüldü veya dağıldı, kendisi de Meyyâfârikîn tarafına kaçtı.

Nesevî'ye göre Moğol süvarileri tarafından takip edilen Celâleddin tırmandığı sarp dağda eşkıya ile karşılaştı ve öldürüldü. Atâ Melik Cüveynî'ye göre ise Celâleddin Âmid dağlarına vardığı zaman geceyi geçirmek için çadır kurdu. Eşkıyadan bir grup elbiselerini çalmak için, "ne yaptıklarını ve ne çeşit bir av yakalamakta olduklarını bilmeden" onu göğsünden bıçaklayarak öldürdüler. Gürcü kaynakları da hadiseyi Cüveynî'nin beyanına uygun olarak kaydederler. Ancak halk Celâleddin'in ölümüne inanmadı. Onun hakkında birçok efsane yayıldı. Bu ise ölümünden yıllarca sonra bile Moğollar'ın endişe duymalarına sebep oldu. Celâleddin'in maiyetindeki emirlerden bazıları Anadolu Selçuklu Devleti'nin hizmetine girmiş, geri kalanlar da Suriye ve el-Cezîre'ye dağılmışlardır.

Türk devletlerinin devamlılık ve bütünlük arzettiğine inanan Celâleddin Hârizmşah kendisini Büyük Selçuklular'ın mi-

rasçısı kabul ediyordu. O Türk-İslâm tarihinin en cesur ve bahadır hükümdarlarından biridir. Gürcüler'e ve Moğollar'a karşı mücadelesiyle büyük bir şöhrete kavuşmuş ve İslâmiyet'i savunan bir kahraman olarak tanınmıştır. Nâmık Kemal de *Celâleddin Hârizmşah* adlı piyesinde onu bu özelliğiyle tanıtır.

BİBLİYOGRAFYA :

Nesevî, *Şiret-i Celâleddin-i Mîngburnî* (trc. Anonim, nşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1344 hş./1965, tür.yer.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, Bulak 1356, XII, 177-180, 186-188, 190, 191, 194, 332; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 284, 296, 309, 312-313, 315-317; İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-âla'iyye*, s. 368-371, 374-384; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, tür.yer.; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbârî mülûki Benî Eyyûb*, Süleymaniye Ktp., Molla Celebi, nr. 119, vr. 90^b, 91^a, 116^a; Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, I, 23; a.mlf., *Ariflerin Menkıbeleri* (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1984, I, 19; Mîrhând Muhammed, *Sultans du Kharezm*, Paris 1840, s. 101; M. Brosset, *Histoire de la Georgie*, Petersburg 1849, s. 510, 513; W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, London 1927, s. 372; a.mlf., "Çağatay", *İA*, III, 266; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 38 vd., 156 vd., 196-198, 214-239; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958, s. 82-101, ek s. 93-105; a.mlf., "Keykubad I", *İA*, VI, 653-655; Khorandezî Zeydî Nasavî, *Nafthatu'l-Masolûr*, Tahran 1965, s. 159; Ghulam Rabbânî Aziz, *A Short History of the Khwarazmshahs*, Karachi 1978, s. 119 vd.; Nazif Hamevî, "Der Bericht des İbn Nazif al-Hamavî Über die Schlacht von jasyccimen", *WZKM*, LVI (1960), s. 55, 56, 58, 62; Mükrimin Halil Yınanç, "Celâleddin Harzemşah", *İA*, III, 49-53; Mirza Bala, "Gürcistan", a.e., IV, 840-841; M. Fuad Köprülü, "Harizmşahlar", a.e., V/1, s. 275; J. A. Boyle, "Djalâl al-Dîn Khwârazm - Shâh", *El²* (Ing.), II, 392-393.

AYDIN TANERİ

CELÂLEDDİN HÜMÂİ

(bk. HÜMÂİ, Celâleddin).

CELÂLEDDİN HÜSEYİN el-BUHÂRİ

(جلال الدين حسين البخارى)

Ebû Abdillâh Celâlüddîn
Hüseyn b. Ahmed el-Buhârî
(ö. 785/1384)

Celâliyye tarikatının
kurucusu olarak kabul edilen
Hindistanlı mutasavvîf.

707'de (1308) Hindistan'ın Bahâvel-pûr bölgesine bağlı Uç'ta doğdu. Şehâbeddin es-Sühreverdi'nin halifelerinden Bahâeddin Zekerîyyâ'nın müridi olan de-

desi Celâleddin Ahmer Hüseyin b. Ahmed (ö. 691/1292), Sühreverdîye tarikatının Buhârîye kolunun kurucusudur. Uç'ta Kadî Burhâneddin el-Uççî'den, Mül-tân'da Rûkneddin Ebû'l-Feth el-Mül-tânî ve Mecdüddin el-Mül-tânî'den ilim tahsil eden Celâleddin tarikat hırkasını babasından giydi. Sühreverdîye ve Çiştîye tarikatlarından hilâfet aldı. Kaynaklarda bir bayram günü Şeyh Bahâeddin ve Şeyh Sadreddin adlı iki şeyhin türbelerini ziyaret ettiği sırada, "Allah âlemdeki her şeyi senin hizmetine vermiş; senin bayramın işte budur" şeklinde bir ses işittiği, bu olaydan sonra "âlemde var olan her şeyin kendisine hizmet ettiği kişi" anlamına gelen Mahdûm-i Cihâniyân unvanını aldığı belirtilir. Delhi'ye giderek "Çerâğ-ı Dihlî" (Delhi'nin kandili) lakabıyla tanınan meşhur Şeyh Nasîrüddîn-i Çiştî ile görüşen Celâleddin Hüseyin daha sonra bilgisini arttırmak amacıyla Hicaz'a gitti. Mir'âtü'l-cinân müellifi Şeyh Abdullah b. Es'ad el-Yâfî ile birlikte çeşitli muhaddislerden Kütüb-i Sitte'yi, Medine'de iki yıl yanında kaldığı Afîfüddin Abdullah el-Matarî'den 'Avârifü'l-ma'ârif'i okudu. Hicaz'dan sonra Kâzerûn, Mısır, Suriye, Filistin, Irak, Belh, Buhara ve Horasan'ı dolaştı. Bu sebeple kendisine "dünyayı dolaşan seyyah" anlamına gelen Cihângeşt lakabı verildi ve "Mahdûm-i Cihâniyân u Cihângeşt" unvanıyla anılmaya başlandı. Seyahatlerini ve hâtıralarını *Sefernâme-i Cihâniyân* (Lahor 1909) adlı seyahatnâmesinde menkıbe üslûbuyla anlatan Celâleddin el-Buhârî, Tuğluk hânedanının kurucusu Tuğluk'un oğlu Sultan II. Muhammed Şah tarafından şeyhülislâmlığa getirildiyse de görevine başlamadan hacca gitti. Dönüşünde Firuzşah Tuğluk'un yakın ilgisini gördü; kırk hankahın denetimi kendisine verildi. Ancak o dedesinin Uç'ta bulunan dergâhında inzivaya çekilmeyi tercih etti. Dedesinin kurduğu Sünnî Buhârîye tarikatının âdâb ve erkânından bir ölçüde uzaklaşarak Kalenderîler gibi yaşamaya başladı. Uç'ta 10 Zilhicce 785'te (3 Şubat 1384) vefat etti.

Celâleddin Hüseyin hakkında bazı menâkıbnâmeler kaleme alınmıştır. Bunlardan *Câmî'u'l-ülûm*, müridlerinden Alâeddin Alâ b. Saîd tarafından 1380'de Celâleddin Hüseyin'in sağlığında derlenmiş menkıbelerden meydana gelir. Eser *ed-Dürü'l-manzûm fî tercemeti teleffu-zâtî'l-Mahdûm* (Delhi, ts.) adıyla Urdu-

ca'ya çevrilmiştir. *Menâkıb-ı Mahdûm-i Cihâniyân* adıyla tanınan *Hizâne-i Celâlî*, *Sirâcü'l-hidâye* ve *Hizânetü'l-fevâ'id-i Celâliyye* adlı eserler de müridleri tarafından derlenmiştir. Abdülhay el-Hasenî bu son eserden bazı alıntılar yapmıştır (*Nûzhetü'l-havââtir*, II, 26-32).

BİBLİYOGRAFYA :

Dârâ Şükûh, *Seftnetü'l-evliyâ*, Leknev 1876, s. 116-117; Zebîdî, *İk'd*, s. 40-41; Ma'sum Ali Şah, *Ṭarâ'ık*, II, 525; Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, s. 354; a.m.f., *Tasavvufun Boyutları*, s. 303; "Celâl Buhârî", *İA*, III, 47; A. S. Bazmee Ansari, "Djalâl al-Dîn Husayn al-Bukhârî", *EI* (İng.), II, 392.

H. KÂMİL YILMAZ

CELÂLEDDİN KARATAY

(ö. 652/1254)

Anadolu Selçukluları'nın
tanınmış devlet adamlarından.

Doğum tarihi bilinmemektedir. İbn Bîbî, Celâleddin'in aslen bir Rum gulâm*ı olduğunu söyler. Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî ise onu Alâeddin Keykubad'ın yetiştirmelerinden biri olarak kaydeder. Ancak bu bilgi, Karatay'ın sultanla mevcut münasebetleri dolayısıyla bir yakıştırma olmalıdır. Bu iki kaynağın onun hakkında kullandığı "Rûmî" nisbesi, o dönemde Bizanslı, daha genel anlamıyla Ortodoks mezhebinde bulunan her kavme mensup hristiyan ve Anadolu'da yaşayan müslüman Türk mânâsına gelen bir tabirdir. Bununla beraber Karatay büyük bir ihtimalle müslüman Türk asıllı değildir. Zira o devir vesikalarında mühtedilerin baba adı daima "Abdullah" şeklinde değiştirilmektedir. Karatay'a ait vakfiye ve kitâbelerde adının her yerde Karatay b. Abdullah olarak zikredilmesi, onun müslüman olmayan bir aileden geldiğine dair görüşleri desteklemektedir.

İbn Bîbî'ye göre Karatay, Keykubad'ın tahta çıkışından ölümüne kadar hazar-da ve seferde bu büyük sultanın hizmetinden ayrılmamıştır. Sultanın cülûsı sırasında onun orta yaşın üzerinde ve önemli bir mevkide bulunduğu muhakkaktır. Çünkü Keykubad'ın saltanatını tasdik ve tebrik maksadıyla halife tarafından gönderilen elçi Şehâbeddin es-Sühreverdî'yi dönüşte Konya'dan uğurlayanların başına bizzat sultan tarafından Karatay ile Necmeddin Tûsî tayin edilmişti. İbn Bîbî, onun taştâdâr*lıktan ön-

ce devâtdâr* (emîr-i devât) olarak görev yaptığını kaydeder. Karatay, Keykubad'ın saltanatı süresince taştâdârlık görevini muhafaza etmiş görünmektedir.

Karatay'ın sonraki yıllarda görülen nüfuz ve tesirinin yerleşmesinde, Keykubad tarafından ona verilen mevkiin ve onun da sultanın mahremi olarak edindiği tecrübe ve bilgilerin büyük rolü vardır.

Keykubad'ın âni ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev zayıf bir hükümdardı. Onun 1243'te Köseadağ'da İlhanlılar'a yenilmesi üzerine Celâleddin Karatay da bazı devlet adamlarıyla birlikte bir köşeye çekildi. Fakat işlerin kötüye gitmesi üzerine Sâhib Şemseddin Muhammed ve Mühezzebüddin Ali gibi devlet adamları tekrar iş başına getirildi; Celâleddin Karatay da eski görevi olan taştâdârlıkla birlikte hazîne-i hâssa emirliğine tayin edildi. Celâleddin Karatay Keyhusrev'in ölümüne kadar bu görevde kaldı. Sultanın ölümünden sonra üç oğlunun ayrı ayrı ve birlikte saltanat sürdükleri dönemde ise daha etkin bir rol oynadı.

II. Gıyâseddin Keyhusrev, Gürcü melikesinin kızından olan en küçük oğlu Alâeddin Keykubad'ı vâliyaht tayin etmişti. Fakat ölümünden sonra Vezir Şemseddin Muhammed el-İsfahânî, Celâleddin Karatay, Has Oğuz, Esedüddin Rûzbe ve Fahreddin Ebû Bekir gibi devrin güçlü devlet adamlarının ortak kararı ile tahta büyük şehzade II. İzzeddin Keykâvus çıkarıldı. Karatay da nâib-i saltanat tayin edildi. İbn Bîbî, Vezir Sâhib Şemseddin'in kesin hâkimiyetinden önceki devrede Karatay'ın fikrini almadan memleket işlerini görmediğini kaydeder.

Güyük Han'ın cülûs merasimine katılmak üzere Moğolistan'a giden II. Gıyâseddin Keyhusrev'in ortanca oğlu IV. Kılıcarşan ve taraftarlarının Sultan Keykâvus ve veziri Şemseddin'in azillerine dair yarlık getirmeleri üzerine Celâleddin Karatay, IV. Kılıcarşan'ın elçisi sıfatıyla gelen Hotanlı Cemâleddin'in de katıldığı mecliste büyük kardeş dururken küçüğün sultan olmasının şeriata ve orfe uygun olmadığını, üç kardeşin birlikte tahta çıkarılmasının ve Kılıcarşan'la birlikte gelen 2000 Moğol süvarisinin geri gönderilmesinin gerektiğini söyledi. Nihayet onun nüfuz ve gayretleriyle yalnız kardeşler arasındaki ihtilâflar değil bunlara intisap ederek şahsî ihtiraslar peşinde koşan beyler de yatıştırdı. Ancak